

**OLIV TA'LIM MUASSASALARINI BYUDJETDAN TASHQARI
MOLIYALASHTIRISH MABLAG'LARINING TARKIBI VA MANBALARI**

Madaminov Umarxo'ja Ergash o'g'li
Oriental universiteti
Ta'lim menejmenti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kundagi oliy ta'lim muassasalarini byudjetdan tashqari moliyalashtirish mablag'larining tarkibi hamda manbalari haqida ma'lumotlar beriladi.
Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, boshqaruv, moliyalashtirish, moliyaviy boshqaruv, moliyaviy rejalashtirish.

Moliyaviy boshqaruv jarayonida moliyaviy mexanizm yordamida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni ular faoliyatining asosiy funksiyalarini amalga oshirish uchun zarur moliyaviy resurslar bilan ta'minlashga erishiladi. Moliyaviy qollab-quvvatlash mexanizmi yaxlit jarayon bo'lib, oliy ta'lim sohasida ushbu faoliyat turini amalga oshirish tartibini belgilashi kerak.

Moliyaviy mexanizmning dastlabki tarkibiy qismi moliyaviy rejalashtirish va prognozlashdir. Moliyaviy rejalashtirish va prognozlash jarayonida umuman davlatda yaratiladigan moliyaviy resurslar hajmlari, byudjet tizimi orqali jamlanadigan va taqsimlanadigan resurslar hajmlari aniqlanadi.

Moliyaviy rejalashtirish - barqaror iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishni ta'minlash maqsadida davlat iqtisodiyotida moliyaviy resurslarni yaratish manbalari va ulardan foydalanish yo'nalishlarini aniqlashning ilmiy asoslangan jarayonidir.

Ta'lim muassasalarini byudjetdan moliyalashtirish mablag'larining tarkibi va manbalari o'rni va ahamiyatini nazariy va amaliy jihatlari, unga ta'sir etuvchi omillar hamda ularni joriy etish masalalari bir qator iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Shuningdek, ta'lim muassasalarini byudjetdan moliyalashtirish sohasining ta'siri bo'yicha ko'plab nazariy ilmiy ishlar qilingan va ta'riflar berilgan.

Mavjud tendensiyalar jahon oliy ta'lim bozorida ham tub o'zgarishlarni talab etmoqdaki, global raqobatbardoshlik oliy ta'lim muassasalarining asosiy mezoniga aylanmoqda. Ta'kidlab o'tganimizdek, moliyaviy boshqaruv tamoyillarining ham o'zgarib borishi global oliy ta'lim bozori talablariga moslashishi zarur hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy boshqaruv tendensiyalarining o'zgarishlariga quyidagilarni kiritish mumkin, deb hisoblaymiz:

- davlat budjetidan moliyalashtirish metodologiyasining o'zgarishi;
- oliy ta'lim xizmatlari davlat majburiyati emas, balki ta'lim xizmatlari bozorining asosiy elementi sifatida transformatsiyaga uchrashi. bunda talabalarga stipendiyalar to'lash mexanizmlarini bosqichma-bosqich bekor qilish;
- oliy ta'lim muassasasida mehnatga haq to'lash mexanizmini liberallashtirish va individual xususiyatni uyg'unlashtirib borish;
- fiskal siyosatda ham oliy ta'lim faoliyatiga nisbatan moliyaviy mezonlarni kiritish orqali tijoriy va ijtimoiy xususiyatlarni muvozanatga keltirish;
- oliy ta'lim muassasasi tomonidan turli loyihalarni e'lon qilish orqali ilmiy va o'quv jarayonlarini jozibadorligini oshirishga erishish.

Oliy ta'lim muassasalarini moliyaviy boshqaruv trendlariga e'tibor qaratsak davlat budjeti mablag'larining roli doimiy muhim ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Hozirgi zamonaviy trendlar esa ushbu mablag'lardan foydalanish metodlarini o'zgartirish va unga bo'lgan yondashuvni ratsionallashtirishga olib kelmoqda.

Ushbu rivojlanish tendensiyalari oliy ta'lim xizmatlari iqtisodiyotdagi xizmatlar bozorining ajralmas yirik bo'lagi sifatida aks etishiga olib kelmoqda. Jumladan, Jahon bankining

tahlillariga ko'ra, O'zbekistonda 2030-yilga qadar yaratiladigan yangi ish o'rinlarining 4/5 ulushi xizmatlar bozoridagi ish o'rinlariga to'g'ri kelishi qayd etib o'tiladi.¹

Prof. Q.Ruzievning tadqiqotlarida oliy ta'lim tizimini moliyalashtirishga nisbatan evolyusion tendensiyalar tahlil etib o'tiladi. Mamlakat mustaqillikka erishganidan so'ng 43 ta oliy ta'lim muassasalari mavjud bo'lgani, biroq keyinchalik ularning soni yangi tuzilgan sohalar va hokimiyat tuzilmalari uchun kadrlar tayyorlash uchun yangi tuzilgan oliy ta'lim muassasalari hisobiga ortganini qayd etib o'tadi. Ushbu yillarda oliy ta'lim standartlarini "o'zgacha" bo'lishini oldini olish maqsadida hukumat qat'iy ravishda xususiy oliy ta'lim muassasalarining joriy etilishiga ruxsat bermadi. 1994 yilga kelib esa, talabalarni qabul qilishda davlat granti va to'lov shartnoma tizimi joriy etilishi, lekin ularga to'lanadigan stipendiya to'lovi saqlab qolinganligini qayd etadi. Keyinchalik esa, kadrlar tayyorlash Milliy dasturi qabul qilinganligi, undan ko'zlangan maqsad esa, bozor tamoyillariga asoslangan oliy ta'lim xizmatlarini joriy etish bo'lganligi ta'kidlab o'tiladi. Biroq, qayd etish lozimki, ushbu hujjat oliy ta'lim muassasalariga akademik va moliyaviy boshqaruv sohasida hech qanday mustaqillik bermaganligi ko'rsatiladi.²

Zotan, prof. D.Raxmonov "O'zbekistonda ham har bir yo'nalish va uning qaysi oliy ta'lim muassasasida tayyorlanishidan kelib chiqib, ta'lim to'lovlarini shakllantirilishiga imkon berilishi ma'lum darajada moliyaviy mustaqillikni oshiradi. O'z o'rnida, budget mablag'lariga bo'lgan talabning kamayishiga hamda qamrab olish darajasining oshishiga imkoniyat beradi. Zotan, mamlakatda budget mablag'lariga ehtiyoj yuqori va qamrab olish darajasi kichikligicha qolmoqda. Natijada, ta'lim to'lovlari hajmini belgilashda oliy ta'lim muassasalari reytinglaridan kelib chiqqan holda amalga oshirish va moliyaviy mustaqillikni ta'minlash orqali budgetdan tashqari mablag'lar hajmini oshirishga sharoit yaratiladi. Shu bilan birga, professor-o'qituvchilarning mehnatiga haq to'lashda tabaqalashgan tizimni ishlab chiqishga sharoit yaratiladi³ degan fikrni ilgari suradi.

Shu boisdan, 2007-2012 yillarda oliy ta'lim yo'nalishlarining mutaxassisliklari erkin bozor talablari asosida emas, balki hukumatning siyosat ustuvorliklarini aks ettirgan holda shakllantirilganligini ko'rish mumkin⁴.

Fikrimizcha, oliy ta'lim muassasalarining davlat budgetidan moliyalashtirishda oliy ta'lim xizmatlari davlat majburiyatlari sifatidagi g'oya tarzida amalga oshar ekan. Aksincha, oliy ta'lim muassasalariga erkinlikning taqdim etilishi oliy ta'lim xizmatlari bozorida raqobatga kirishni talab etishi shakllanar ekan. Bu esa, oliy ta'limda akademik va moliyaviy qarorlarni qabul qilishda tijoriy xususiyatlarni shakllanishiga olib keladi. Ushbu tendensiya bozor tamoyillariga xos bo'lib, undagi ijtimoiy xususiyatni davlat tomonidan tartibga solib turilishi hayotiy zarurat ekanligi ko'plab jahon mamlakatlari tajribasidan ma'lum bo'lmoqda.

Moliyaviy rejalashtirish ob'ekti bo'lib YaIMni taqsimlash va qayta taqsimlash jarayonida shakllanadigan moliyaviy resurslar bo'lib, natijada har xil turdagi moliyaviy rejalar va prognozlar paydo bo'ladi. Moliyaviy rejalashtirishning maqsadi - faoliyatni zarur moliyalashtirish manbalari bilan ta'minlashdir. Moliyaviy rejalashtirish belgilangan maqsadlarni aniq moliyaviy ko'rsatkichlar shaklida o'zida mujassam etadi va rejada belgilangan rivojlanishning iqtisodiy nisbatlarini moliyaviy resurslar bilan ta'minlaydi. Xarajatlarni rejalashtirish ob'ektiv ehtiyoj, komplekslik, ilmiy xususiyat, yetarlilik,

¹ World Bank 2014 Uzbekistan: Modernizing Tertiary Education. Report No 88606- UZ. Washington D.C.: World Bank. 2014.

² Ruziev K. et. al. Higher education in Uzbekistan: reforms and the changing landscape since independence. University of the West of England, Economics Working Paper Series, 1604. DOI: 10.13140/RG.2.1.1212.2487

³ Raxmonov D.A. O'zbekistonda ijtimoiy sohani moliyalashtirishning metodologik asoslarini takomillashtirish: i.f.d. avtoreferati. – T., BMA. 2018.

⁴ World Bank 2014 Uzbekistan: Modernizing Tertiary Education. Report No 88606- UZ. Washington D.C.: World Bank. 2014.

samaradorlik va olingan byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lardan foydalanishni nazorat qilish tamoyillariga muvofiq amalga oshirilishi kerak.

Zamonaviy xorijiy modeldagi ta'limni moliyalashtirishning asosiy tarkibiy qismi ta'lim muassasalarini davlat, xususiy tashkilotlar, oilalar, talabalar o'zlari, homiyar, donor va xayriya tashkilotlari tomonidan birgalikda moliyalashtirishdir. Turli mamlakatlarda oliy ta'lim muassasalarini moliyalashtirish manbalari har xil, masalan, AQShda oliy o'quv yurtlari turli manbalardan, jumladan hukumat, mahalliy hokimiyatlar, talabalar (o'qish to'lovi) va jismoniy shaxslardan daromad oladi.

Umuman olganda, jahon oliy kasbiy ta'lim tizimiga integratsiyalashuvning ijobiy va salbiy tomonlari ham bor (1-jadvalga qarang)

Ta'lim integratsiyasining ijobiy va salbiy ta'siri

Ijobiy jihatlari	Salbiy tomonlari
Mahalliy va Evropa diplomlarini o'zaro tan olish jarayonini o'rnatish	Davom etayotgan global tendentsiyalar bilan bog'liq jarayonlar milliy suverenitetning yo'qolishi va millatning o'ziga xosligi va "madaniy yuzi" ning yo'qolishi bilan bog'liq
Rossiya ta'limini eksport qilish imkoniyati	Institutlarning bir xilligi - bakalavr va magistratura
Ta'lim xizmatlarining ichki bozorida ta'limning raqobatbardoshligini oshirish	Ta'lim xizmatlari bozorida raqobatchilarning o'sishi - xorijiy ta'lim muassasalarining kirib kelishi
Talabalar va universitet o'qituvchilarining harakatchanligini oshirish	Mutaxassislarning chet elga chiqib ketish xavfi
Talabalar uchun o'qish davomida mamlakatni va ta'lim muassasasini o'zgartirish imkoniyati	Ta'lim muassasalari uchun bozor ulushini yo'qotish
Mas'uliyat bilan avtonomiya printsipti, bu universitetlar avtonom va mas'uliyatli yuridik va ijtimoiy sub'ektlar sifatida o'z strategiyasini shakllantirish, o'qitish va ilmiy tadqiqotlar o'tkazishda ustuvorliklarni tanlash, resurslarni, profil dasturlarini sarflash va o'z mezonlarini belgilash huquqiga ega ekanligini anglatadi. professor-o'qituvchilar va talabalarni qabul qilish	Ta'limning kuchini yo'qotish xavfi - chuqurlik va fundamentallik, ayniqsa tabiiy fanlarda, hamda mehnat bozorida ish beruvchilar bakalavr darajasiga ega bo'lganlarni qabul qilishga tayyor emaslar, bu esa ushbu ilmiy darajaning past sifati bilan bog'liq

1-jadval: Jahon oliy kasbiy ta'lim tizimiga integratsiyalashuvning ijobiy va salbiy tomonlari

Shunday qilib, universitetlarni moliyalashtirishning yangi yondashuvlari byudjetdan moliyalashtirishning rivojlangan tizimi bilan bir qatorda turli manbalardan resurslarni jalb qilish uchun raqobatbardosh bozor vositalariga asoslanadi

Davlat moliyasining har bir tarkibiy qismi muayyan funksiyalarni bajaradi va tegishli moliyaviy-iqtisodiy siyosatning amalga oshirilishini ta'minlaydi, muayyan ijtimoiy muammolarni hal qilishga hissa qo'shadi, madaniyat va san'atni rivojlantirishga yordam beradi. Ta'lim muassasasi o'z faoliyatini qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat organlari tomonidan belgilangan qonunchilik doirasida amalga oshiradi. Har qanday universitet tegishli vazirlik yoki idoraga bo'ysunadi. Normativ hujjatlar moliyalashtirish

mexanizmi, normalari va standartlarini tartibga soladi. Qonun hujjatlarida ta'lim muassasalarining o'zini o'zi boshqarishi va ularning o'z faoliyatini mustaqil rejalashtirish, o'quv, ilmiy-tadqiqot, uslubiy, xo'jalik, moliya-xo'jalik faoliyati masalalarini hal etish huquqi nazarda tutilgan.

Ilgari ta'limni o'z ichiga olgan davlat sektori muassasalari davlat tomonidan har tomonlama qo'llab-quvvatlanar edi. Davlat ta'lim sohasiga milliy daromadning kamida 10 foizi miqdorida byudjet mablag'lari, shuningdek asosiy faoliyat turlariga valyuta mablag'lari ajratadi. Ammo byudjet xarajatlarini rejalashtirish mexanizmining nomukammalligi va byudjet taqchilligi mavjudligi sababli, bugungi kunda ta'lim xarajatlari, shuningdek, madaniy va ijtimoiy xarajatlar ko'pincha "qolgan tamoyil" bo'yicha moliyalashtiriladi, ya'ni ularni qoplash uchun mablag'lar. xarajatlar oxirgi va boshqa zarur davlat xarajatlari qoplangandan keyin "qolgan" hajmlarda taqsimlanadi. Muassasa va ta'lim muassasalarining to'liq yoki qisman byudjetdan moliyalashtiriladigan, ularning ustav hujjatlarida nazarda tutilgan tadbirlarni amalga oshirishdan olingan mablag'lari foyda hisoblanmaydi va soliqqa tortilmaydi.

Byudjetdan moliyalashtirish - korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, quyi bo'g'in byudjetlariga ularning xarajatlarini to'liq yoki qisman qoplash uchun davlat byudjetidan qaytarib olinmaydigan mablag'lar berish. Oliy ta'lim muassasalarini byudjetdan moliyalashtirish moliyaviy resurslarni shakllantirish va ulardan foydalanishning me'yoriy usulini qo'llashga asoslanadi.

Shunday qilib, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti shakllanishi sharoitida oliy ta'limni moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmi ta'lim faoliyatining asosiy maqsadlariga erishish uchun ishlaydi. Shu bilan birga, ta'lim tizimi va oliy ta'limning moliyaviy mexanizmini, xususan, uning shaffofligi, samaradorligini oshirish, ijtimoiy va innovatsion intilishlarni kuchaytirish yo'nalishida takomillashtirish zarurati dolzarbdir.

Oliy ta'limni moliyalashtirish quyidagi tamoyillarga asoslanadi.

1) Kompensatsiya printsiplari: davlat (mintaqaviy) byudjetda mablag'larning etishmasligi davlat (mahalliy hokimiyat) tomonidan universitetga berilgan boshqa qonunchilik vakolatlari bilan qoplanishi kerak;

2) oliy ta'limga qo'shimcha soliq huquqlarini berish tamoyili;

3) Bozor iqtisodiyoti sharoitida oliy ta'limni rivojlantirishga sarmoya kiritish tamoyili asosiy element sifatida: universitetlar rivojlanishining istiqbolli yo'nalishlariga sarmoya kiritish va oliy ta'limda tadbirkorlikni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash;

4) qayta investitsiyalash tamoyili – maktab va oliy o'quv yurtlariga investitsiya imkoniyatlarini oshirish uchun davlat byudjeti mablag'larining dastlabki aylanmasi huquqini berish;

Davlat ta'lim muassasalari qo'shimcha pullik xizmatlar ko'rsatish huquqiga ega. Aholiga ko'rsatiladigan boshqa pullik xizmatlarga quyidagilar kiradi: qo'shimcha ta'lim dasturlari va pullik kasbiy tayyorgarlik, maxsus kurslar va fan tsikllarini o'qitish, repetitorlik va ayrim fanlarni chuqur o'rganish.

Ta'lim muassasalari davlat idoralari va tijorat muassasalari tomonidan olingan texnologik mahsulotlarga buyurtmalardan daromad olishlari mumkin. Shuningdek, siz o'quv adabiyotlari, o'quv kompakt diskleri, lug'atlar va boshqalarni sotishdan daromad olishingiz mumkin.

Ta'lim muassasalarining tadbirkorlik faoliyati - muassasaning asosiy vositalari va boshqa mulkini ijaraga berish, sotib olingan tovarlarni sotib olish va sotish, vositachilik xizmatlarini ko'rsatish, boshqa korxonalar va tashkilotlarning faoliyatida ishtirok etish, aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlarni sotib olish va ulardan daromad olish daromad keltiradigan faoliyatdan boshqa daromad[10].

Ta'lim muassasalari uchun qo'shimcha mablag'larni jalb qilish standartlarni pasaytirmaydi yoki byudjet mablag'larining mutlaq miqdorini kamaytirmaydi.⁵

Hozirgi vaqtda o'quv asoslarini qo'llab-quvvatlash uchun foydalaniladigan homiylik mablag'lari soliqlar to'langanidan keyin kompaniyaning sof daromadiga hisobga olinadi. Bu homiylikni kompaniyalar uchun juda foydasiz qiladi. Ta'lim muassasalariga homiylikni rag'batlantirish uchun mavjud tartibni o'zgartirish kerak.

Ta'limni moliyalashtirishning etishmasligi ikki nuqtai nazardan ko'rib chiqilishi kerak⁶:

- ta'limni moliyalashtirish muammolarining miqdoriy xarakteristikasi bo'lgan davlat (shahar) byudjetidan ajratiladigan mablag'larning etarli emasligi, ya'ni real mablag'larning etishmasligi;
- ta'lim va ta'lim muassasalari o'rtasida byudjet mablag'larini taqsimlash samaradorligining etarli emasligi (yoki dalillarning etarli emasligi) ta'limni moliyalashtirish muammolarining sifat xususiyati hisoblanadi.

Byudjet jarayonini tashkil etishda byudjet xarajatlarining iqtisodiy tasnifi va byudjet mablag'larini taqsimlashda tasdiqlangan byudjet (ya'ni rejaga to'liq muvofiq) qoidalariga qat'iy rioya qilish kerak. Byudjet toifasidagi iqtisodiy moddalar bo'yicha ajratiladigan mablag'larning taqsimlanishi asosan ta'lim xodimlariga ijtimoiy ahamiyatga ega to'lovlar va ish haqi, jumladan, turli qo'shimcha to'lovlar va nafaqalar, talabalar uchun stipendiya va qo'shimcha haq to'lashga bog'liq.

Shu bilan birga, ta'lim tartib-qoidalarini ta'minlash, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini saqlash va rivojlantirish bilan bog'liq xarajatlar yetarli darajada moliyalashtirilmagan. Byudjet taqchilligi yuzaga kelgan taqdirda ta'limni moliyalashtirishning joriy tizimining samaradorligi quyidagi omillarga bog'liq⁷:

- byudjet klassifikatorlari loyihalariga muvofiq byudjet mablag'larini taqsimlash va ulardan maqsadli foydalanish (moliya organlari tushunganidek) tamoyiliga amal qilish, bu esa resurslarni muayyan shart-sharoitlardan kelib chiqqan holda safarbar etish va muayyan muammolarni hal qilishga imkon bermaydi;
- byudjet xarajatlari ustidan nazoratni kuchaytirish, moliya organlariga ushbu mablag'larning har bir sarflanishining o'rinli ekanligini isbotlash zarurati ortib bormoqda, bu esa ta'lim muassasalarining huquqiy mustaqilligi va mustaqilligini inkor etadi;
- moliya institutlarining joriy tuzilmasi mablag'lar harakatini sekinlashtiruvchi ko'plab oraliq bo'g'inlarni o'z ichiga oladi;
- Byudjet smetalarini (reja hujjatlarini) o'zgartirish uchun qo'llaniladigan tartiblar ham moliyaviy resurslar oqimini murakkablashtiradi.

Umuman olganda, davlat bozoriga asoslangan ta'limni moliyalashtirish modeli shaxsni o'rganishda muvaffaqiyat qozonishga undaydigan strategiyalarni talab qiladi. Moliyaviy

⁵ Е.О. Гаспарович "Корпоративная культура и социальная ответственность: диагностика, планирование, развитие: учебно-методическое пособие: в 2 частях: Часть 1." (2019).

⁶ Е.Н.Мельников, "Критический анализ моделей управления денежным потоком," АУДИТ И ФИНАНСОВЫЙ АНАЛИЗ, no. 4'2011, pp. 0-5, 2011

⁷ О. Н. Мельников, В. Г. Ларионов, and Н. А. Ганькин, "Основные Этапы Инновационного Развития Организации Производства С Позиций Динамики Использования Принципов Бережливого Производства," Russ. J. Innov. Econ., vol. 6,

resurslar umumta'lim muassasalari faoliyati samaradorligini oshirishga sarflanadi. Bunday sharoitda ta'lim muassasasi ijtimoiy ziddiyatlarni kamaytirishga hissa qo'shadigan tuzilma sifatida qaraladi.

Tadqiqotimiz davomida ta'lim muassasalarini byudjetdan moliyalashtirish mablag'larining tarkibi va manbalari jarayonini takomillashtirish boyicha ushbu maqsadni qo'yish, bizning fikrimizcha, quyidagi strategik vazifalarni hal qilishni talab qiladi:

- mintaqa aholisining turli toifalari uchun to'liq umumiy ta'lim olish uchun foydalanish imkoniyati va teng imkoniyatlarning davlat kafolatlarini ta'minlash;
- hududiy umumta'lim tizimini davlat va jamiyat boshqaruvi mexanizmlarini shakllantirish;
- hududiy umumta'lim tizimi uchun kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishning yangi tizimini shakllantirish;
- ta'limni axborotlashtirishni rivojlantirish;
- umumiy ta'limni ta'lim siyosati sub'ektlari o'rtasida mas'uliyatni taqsimlash va ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari - o'qituvchi, o'qituvchi, ota-ona, ta'lim muassasasi rolini oshirishga asoslangan ochiq davlat-jamoat tizimi sifatida rivojlantirish.

Shu bilan birga, ta'limni moliyalashtirish tahlili quyidagi ikkita xususiyatni qamrab olishi kerak: miqdoriy va sifat, ta'lim sohasidagi byudjet mablag'lari taqchilligi hajmini nafaqat (lekin juda ko'p emas), balki kamchiliklarni aniqlash uchun byudjetni moliyalashtirishning amaldagi mexanizmi, shu jumladan uni tashkil etish va institutsionallashtirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Шеров, А. Б. (2021). Олий таълим муассасаларини бюджет маблағлари ҳисобидан молиялаштиришни такомиллаштириш йўллари. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 1121-1133.
2. Е.О. Гаспарович "Корпоративная культура и социальная ответственность: диагностика, планирование, развитие: учебно-методическое пособие: в 2 частях: Часть 1." (2019).
3. Е.Н.Мельников, "Критический анализ моделей управления денежным потоком," АУДИТ И ФИНАНСОВЫЙ АНАЛИЗ,
4. Махмудов А. Олий таълим муассасаларида молиявий ресурсларни бошқариш механизмини такомиллаштириш, иктисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати, 2019, -456.
5. Рахмонов D.A. О'zbekistonda ijtimoiy sohani moliyalashtirishning metodologik asoslarini takomillashtirish: i.f.d. avtoreferati. – T., BMA. 2018.